

การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านตันผึ่ง ตำบลแม่โป่ง
อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

Participation in community forest management at Ban Ton Phueng,
Mae Pong Subdistrict
Doi Saket District Chiang Mai Province

ศิรินทิพย์ ผาเจริญ¹, วินิจ ผาเจริญ²

Sirinthip Pharcharuen, Winit Pharcharuen

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมและปัญหาอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชนบ้านตันผึ่ง 2) เพื่อเสนอแนวทางในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การเก็บข้อมูลจากกลุ่มผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนประชาชน ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน จำนวน 16 คน โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนา และแบบสอบถามเป็นเครื่องมือการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า ศักยภาพป่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพ มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เป็นแหล่งอาหารและสร้างรายได้เสริม แหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ปัญหาอุปสรรคที่พบในการจัดการป่าชุมชนที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนยังไม่เต็มศักยภาพ ข้อเสนอแนะแนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน มีรูปแบบที่เหมาะสม 2 รูปแบบ คือ 1) การจัดการป่าชุมชนในรูปแบบวิถีดั้งเดิมเชิงวัฒนธรรม 2) การจัดการป่าชุมชนในรูปแบบแบบพัฒนาเชิงเอนกประสงค์ โดยมีขั้นตอนที่จะส่งเสริมการมีส่วนร่วมการจัดการป่าชุมชน 3 ขั้นตอน คือ 1) การสร้างความตระหนักและจิตสำนึกต่อการมีส่วนร่วม 2) การดำเนินกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน 3) การสร้างกลุ่มและเครือข่าย โดยปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน ภาคประชาชน และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ภายใต้งบเงื่อนไข

¹ นักวิชาการอิสระ; Independent Scholar

² วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้; School of Administrative Studies, Maejo University, Thailand

Corresponding Author, E-mail: Sirintip.rinn@gmail.com

ของเวลา อายุ อาชีพและรายได้ ซึ่งจะหนุนเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนได้มากขึ้น

คำสำคัญ: ศักยภาพชุมชน; การมีส่วนร่วมของชุมชน; การจัดการป่าชุมชน

Abstract

The objectives of this research were 1) to study the potential and obstacles in community forest management in the past; 2) to propose guidelines for promoting community participation in sustainable community forest management. by the research methodology in this study. It is a qualitative research. Collecting data from community leaders Community Forest Board People's Representative 16 representatives from government and private sectors using in-depth interviews, discussions and questionnaires as research tools.

The results showed that Potential community forests are rich and biodiversity. There are benefits of community forests. as a source of food and additional income learning resources and eco-tourism Important problems and obstacles encountered in community forest management are: Participation in community forest management has not reached its full potential. Suggestions for ways to promote community participation in sustainable community forest management There are two appropriate forms: 1) Community Forest Management in a traditional cultural way 2) Community Forest Management in a multipurpose development model. There are three steps to promote participation in community forest management: 1) building awareness and awareness of participation 2) implementing sustainable community forest management activities 3) creating groups and networks. net Factors that are important elements for participation include community leaders, community forest committees, people's sector, and support from external agencies. under the conditions of time, age, occupation and income This will encourage community participation in community forest management to be stronger and more sustainable.

Keywords: community potential; community involvement; community forest management

บทนำ

คำว่า “ป่าชุมชน” เป็นคำที่เกิดขึ้นในช่วง 30 กว่าปีที่ผ่านมาเป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรนิเวศป่าไม้ โดยมีชุมชนเป็นฐานหรือเป็นการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชนที่มีวิถีปฏิบัติเป็นระบบสิทธิหน้าหมู่บ้านหรือเป็นระบบทรัพยากรร่วมของชุมชน หากกล่าวถึงคำว่า “ป่าชุมชน” อาจจะมีได้หลายความหมาย ซึ่งความหมายของป่าชุมชนนั้นได้มีผู้ให้ความหมายไปต่าง ๆ กัน เช่น 1) ป่าชุมชน หมายถึงที่ดิน หรือที่ดินป่าไม้ ที่ชุมชนได้ดำเนินการ หรือได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ดำเนินการร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่ จัดการกิจการด้านป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติ และ แผนงานที่เกี่ยวข้องอาจสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นด้วย ซึ่งในการจัดการดูแลนั้นก็เพื่อการอนุรักษ์ และ ให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน 2) ความหมายอย่างกว้างก็ คือ ป่าที่ประชาชนกลุ่มประชาชนในชุมชนนั้นได้ร่วมกันรักษาไว้ เพื่อประโยชน์ของชุมชนนั้น และประชาชนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ร่วมกัน (กรมป่าไม้ ส่วนส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน, 2560)

ในปัจจุบันการจัดการป่าชุมชน มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อประเทศชาติรวมทั้งโลกใบนี้ หากไม่มีป่าไม้ก็จะไม่ต่างอะไรกับประเทศแถบตะวันออก ป่าไม้เป็นที่พอกอากาศให้ความร่มรื่น ให้ความชุ่มชื้นทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เป็นแหล่งอาหารเป็นซูเปอร์มาเก็ตที่สำคัญของชุมชน เพราะในพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณไม้นานาชนิด สัตว์น้อยใหญ่และแมลง แหล่งรวมของสมุนไพรที่คนในชุมชนได้พึ่งพิงใช้ประโยชน์ สถานการณ์ประเทศไทยในปัจจุบันพบว่า การบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำการเกษตร ทำไร่เลื่อนลอย ตัดไม้เพื่อทำเชื้อเพลิง เผาถ่าน หรือแม้แต่การเผาป่าเพื่อล่าสัตว์หาอาหาร ทำให้ป่าลดลงอย่างน่าเป็นห่วง (สุภาภรณ์ วรพรพรรณ, 2551) จากข้อมูลจนถึงปัจจุบันพบว่า พื้นที่ป่าประเทศไทยน่าจะเหลืออยู่ 171,586 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณร้อยละ 33 ของพื้นที่ที่ดินของประเทศไทย เมื่อเทียบกับเนื้อที่ป่าเมื่อ 50 ปีที่ผ่านมาพบว่าลดลงไปถึงร้อยละ 50 พื้นที่ป่าถูกทำลายไป 1/3 ของเนื้อที่ประเทศไทย ประมาณ 155,885 ตารางกิโลเมตร หรือเท่ากับ 56 เท่าของพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง (ศศิณ เฉลิสมภ, 2563) หากไม่มีการจัดการป่าอย่างถูกวิธี พื้นที่ป่าก็จะไม่เหลือให้ลูกหลานได้เห็นอีกต่อไป แม้แต่นโยบายรัฐบาลยุค คสช. ก็กลับหันมาให้ความสนใจเรื่องป่า จะเห็นได้จากการทวงคืนผืนป่าคืน ไม่ว่าจะเป็นป่าภูทับเบิก จังหวัด

เพชรบูรณ์ ป่าดอยสุเทพดอยปุย จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น เพราะโลกปัจจุบันทุกประเทศต่างให้ความสำคัญกับป่าไม้ โดยเฉพาะป่าชุมชนที่อยู่คู่กับชุมชนมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

ป่าชุมชนเป็นวิธีการอีกรูปแบบหนึ่งในการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชน โดยอาศัยต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชนทั้งต้นทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งต้องอาศัยต้นทุนทางสังคมเป็นปัจจัยหลักในการเข้าไปจัดการดูแลรักษาป่าของชุมชน (Promsing K. & Sangkarat U., 2014) ในการดูแลป่าที่อยู่ในชุมชนนั้นมิใช่เพียงแค่ชุมชนจะจัดการดูแลป่าเพียงแต่ผู้เดียว แต่จะต้องร่วมมือกับหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีทั้งเจ้าหน้าที่ของภาครัฐที่จะต้องเข้ามาช่วยดูแล ให้คำปรึกษา ส่งเสริมความรู้ วัสดุอุปกรณ์ อีกทั้งงบประมาณให้ชุมชนได้มีศักยภาพในการดูแลป่า ป่าชุมชนบ้านแม่ฮ่องไคร้ หมู่ที่ 8 ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ถือว่าเป็นพื้นที่ป่าที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพพื้นที่หนึ่ง บางส่วนก็ถูกทำลายลงเพราะคนที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว แต่ชุมชนก็มีความพยายามที่จะปกป้องรักษาและฟื้นฟูให้คงสภาพความอุดมสมบูรณ์ให้ดีที่สุด ด้วยความพยายามของผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน และชาวบ้านที่มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จึงเกิดเป็นความร่วมมือร่วมใจช่วยกันดูแลป่าที่เป็นทุนทรัพยากรของชุมชน คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาศักยภาพ ปัญหาอุปสรรค และระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการดูแลป่าชุมชนที่ผ่านมาเป็นอย่างไร และสามารถถอดเป็นบทเรียน ความรู้ และประสบการณ์ของชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมและปัญหาอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชน
2. เพื่อเสนอแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านต้นผึ้ง ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ

1. กลุ่มตัวอย่างและผู้ให้ข้อมูลหลัก แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1.1 ผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับศักยภาพบริบทป่าชุมชน ประกอบไปด้วย ผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน และตัวแทนประชาชนที่ใช้ประโยชน์จากป่า จำนวน 10 คน โดยใช้การเลือกตัวอย่างแบบสโนว์บอล (Snowball Sampling) อาศัยการแนะนำจากผู้นำชุมชน

1.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เพื่อสอบถามการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ประชากรในชุมชนทั้งหมด 260 คน 80 ครัวเรือน โดยทำการเลือกตัวแทนสมาชิกในครัวเรือนอย่างน้อยครัวเรือนละ 1 คน ในการตอบแบบสอบถาม สภาพปัญหาอุปสรรคและการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน โดยมี 5 ระดับมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา มีส่วนร่วมในการวางแผน มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ มีส่วนร่วมในการประเมินผล ส่วนแนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนมีรูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนอย่างไร และมีบทบาทการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชน พร้อมปัจจัยและเงื่อนไขการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

1.3 ผู้ให้ข้อมูลหลักในการระดมความคิดและการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อหาแนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน เป็นผู้นำ คณะกรรมการป่าชุมชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และองค์กรชุมชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน ทั้งหมด 16 คน

2. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลผู้ศึกษาใช้วิธีการที่หลากหลาย ประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสารและหลักฐานต่าง ๆ ในชุมชน การศึกษาประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนจากคำบอกเล่า เอกสารหลักฐานตามสื่อสิ่งพิมพ์ การเดินสำรวจสภาพแวดล้อมในป่าชุมชนและบริเวณพื้นที่รอบป่าชุมชน การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตและจดบันทึก การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ และการทำแบบสอบถาม

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ขั้นตอนที่ 1 ข้อมูลจากการศึกษาข้อมูลบริบทชุมชน สำรวจ และวรรณกรรม งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 2 ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ศักยภาพบริบทของป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชน วิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อดูความสัมพันธ์ของเนื้อหาและตรวจสอบข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation)

ขั้นตอนที่ 3 แนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลโดยนำผลข้อมูลปัญหาในการจัดการป่าชุมชน ทำการ Focus Group เพื่อหาแนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน แล้วจึงวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อดูความสัมพันธ์ของเนื้อหาและนำเสนอข้อมูลในรูปแบบการบรรยาย

สรุปผลการวิจัย

1. ข้อมูลพื้นที่และการจัดการป่าชุมชนบ้านต้นผึ้ง

ป่าชุมชนบ้านต้นผึ้ง หมู่ที่ 7 ตำบลแม่โป่ง มีจำนวนพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 984 ไร่ โดยได้รับการจัดตั้งและประกาศให้เป็นป่าชุมชนโดยสมบูรณ์จากกรมป่าไม้ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2555 อยู่ในความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางโดยประมาณ 350-631 เมตร ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าขุนแม่กวง มีอาณาเขตทิศตะวันออก ติดพื้นที่ป่าตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง ทิศตะวันตกติดคลองชลประทานและชุมชนบ้านต้นผึ้ง ทิศเหนือติดเขตป่าชุมชนบ้านแม่ฮ้องไคร้ หมู่ที่ 8 และทิศใต้ติดเขตป่าชุมชน บ้านห้วยอ่าง หมู่ที่ 6 ลักษณะป่าไม้เป็นป่าเต็งรัง พันธุ์ไม้ส่วนใหญ่ที่พบได้แก่ เหียง, เต็ง, รัง, ติง, ป้าง, รัก เป็นต้น สัตว์ป่าที่พบ ได้แก่ แลง, บ่าง, นกทองถิ่น, กระต่าย, งู และไก่ป่า มีสภาพความอุดมสมบูรณ์ดี

ในอดีตพบว่าพื้นที่ป่าบางส่วนถูกชาวบ้านทั้งในและภายนอกพื้นที่แผ้วถางรุกป่าและยังปรากฏว่า มีการลักลอบตัดและกานไม้ขนาดเล็กอยู่หลายพื้นที่ ผู้นำในชุมชนได้เล็งเห็นปัญหาความสำคัญได้ประชุมประชาคมระดมความเห็นของราษฎรเพื่อร่วมกันดูแลรักษาประโยชน์จากป่าร่วมกัน และยื่นเรื่องขอจัดตั้งป่าชุมชนเพื่อให้เกิดการบริหารจัดการให้เกิดประโยชน์สูงสุด และได้รับการอนุมัติให้ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2555 โดยชุมชนได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์รักษาและฟื้นฟูพื้นที่ป่าชุมชน คือ การทำแนวป้องกันไฟป่า การตรวจลาดตระเวนป้องกันไฟป่าและการบุกรุกพื้นที่ป่า การสร้างฝายชะลอน้ำ การปลูกเสริมป่าด้วยไม้ 3 อย่างประโยชน์ 4 ประการ

2. แนวทางส่งเสริมมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

แนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนนั้น ประกอบไปด้วยรูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการป่าชุมชน 2 รูปแบบคือ การจัดการป่าชุมชนวิถีดั้งเดิมเชิงวัฒนธรรม และการจัดการป่าชุมชนแบบพัฒนาเชิงเอนกประสงค์ ขั้นตอนส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน คือ การสร้างความตระหนัก/จิตสำนึกต่อคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนที่น่าสนใจและเหมาะสม และการส่งเสริมกลุ่มและเครือข่ายการจัดการป่าชุมชน โดยทุกภาคส่วนทั้งภายในชุมชน ภาครัฐ เอกชน และสถาบันการศึกษาและศาสนา ได้มีส่วนร่วมและแสดงบทบาทหน้าที่ตามภารกิจเงื่อนไขของตนเองอย่างเต็มที่

อภิปรายผลการวิจัย

ประเด็นสำคัญที่ได้ค้นพบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนออภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ดังนี้

ศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนบ้านต้นผึ้งที่ผ่านมา พบว่า ป่าชุมชนเริ่มขึ้นทะเบียน เมื่อ 1 ตุลาคม 2555 มีพื้นที่ 984 ไร่ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ชุมชนได้ร่วมกันอนุรักษ์ รักษา ดูแล พื้นฟู และป้องกัน ป่าเบญจพรรณ พันธุ์ไม้ที่สำคัญและมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ อีรวงศ์ เหล่าสุวรรณและคณะ (2559) ที่ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนโคกกระโหลงโป่งแดง ตำบลหนองเรือ อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม พบว่าชุมชนโดยรอบมีการพึ่งพิงใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ ใช้เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอยสำหรับก่อสร้าง แหล่งพลังงาน และประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ อีกทั้งยังเป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ และสอดคล้องกับผลการวิเคราะห์วิจัยของ ศิริพร เพ็งจันทร์ (2561) เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนเกี่ยวกับสิทธิชุมชนทางทรัพยากรธรรมชาติ พื้นที่เกาะกลางบางทะเล จังหวัดสุราษฎร์ธานี พบว่า ภาครัฐและภาคประชาชนได้มีการปลูกฝังและเสริมสร้างพลังชุมชนตระหนักถึงสิทธิชุมชนในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และยังรักษาสีบท่างประเพณีดำรงคุณค่าทางวัฒนธรรมเพื่อคงรักษาไว้ซึ่งสิทธิทางภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ตั้งอยู่บนแนวคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืนร่วมกันนำไปสู่การรักษา “เกาะกลางบางทะเล” ร่วมกันของทุกคน

สภาพปัญหาอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชนพบว่า ประชาชนและคนภายนอกบางกลุ่มยังลักลอบตัดต้นไม้อยู่ และยังมีปัญหาไฟป่าและภัยแล้งเกิดขึ้นบ้าง แต่ปัจจุบันปัญหานี้ได้ลดน้อยลง ปัญหาการมีส่วนร่วมการจัดการป่าชุมชนยังคงเป็นปัญหาหลักที่ชาวบ้านให้ความสำคัญและมีความต้องการยกระดับชุมชนในเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ อภิชาติ ใจอารีย์ (2559) กล่าวว่า การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนก็พบปัญหามากมาย เช่น การตัดไม้ทำลายป่าเกินปริมาณที่กำหนด การลักลอบนำพันธุ์ไม้หายากออกจากป่า การหาของป่าผิดวิธี เช่น ความเชื่อในการเผาป่าเพื่อให้ผักหวานและเห็ดโคนออกดอก เป็นต้น จากปัญหาดังกล่าวจึงจำเป็นต้องมีการวางกฎระเบียบขึ้น สำหรับบริหารจัดการป่าชุมชนแต่ละแห่ง ซึ่งกฎระเบียบนี้จะแตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละพื้นที่

แนวทางส่งเสริมมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน มีรูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วม 2 รูปแบบ คือ รูปแบบที่หนึ่ง การจัดการป่าชุมชน

แบบวิถีดั้งเดิมเชิงวัฒนธรรม เป็นการจัดการป่าชุมชนโดยการใช้พิธีกรรมตามประเพณีเข้ามาเชื่อมโยงกับชุมชน เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน และเป็นกุศโลบายให้ชุมชนเข้ามาร่วมกันอนุรักษ์ป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม **รูปแบบที่สอง** รูปแบบการจัดการป่าชุมชนแบบพัฒนาเชิงเอนกประสงค์ เป็นการจัดการป่าชุมชนเพื่อใช้พื้นที่บางส่วนในการอำนวยความสะดวกด้านอื่น ๆ ต่อส่วนร่วม ได้แก่ ลานกีฬา ฼าปนสถาน ที่พักรายตรวจ และร้านค้าจำหน่ายของป่าและผลผลิตในชุมชน ซึ่งเป็นการจัดการเพื่อประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจในชุมชนด้วย ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดของดุสิต เวชกิจ (2559) กล่าวถึงรูปแบบการจัดการป่าชุมชนมี 3 รูปแบบ **รูปแบบที่ 1** ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานชุมชนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ และอื่นๆ การป้องกันภัยธรรมชาติ ตลอดจนความเชื่อและประเพณีในท้องถิ่น **รูปแบบที่ 2** ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชนเพื่อหวังผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ในรูปของผลผลิตจากต้นไม้และของป่า **รูปแบบที่ 3** ป่าชุมชนแบบเอนกประสงค์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชนเพื่อหวังผลตอบแทนด้านการอนุรักษ์และด้านเศรษฐกิจควบคู่กันไป มีทั้งป่าธรรมชาติร่วมกันแก้ไขปัญหจากการจัดการป่าชุมชน

บทบาทการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน จากการศึกษาสามารถแบ่งบทบาทการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนได้ดังนี้ 1) บทบาทของชุมชนหรือภาคประชาชน เป็นบทบาทที่มีความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนมาก เนื่องจากเป็นกำลังหลักในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ให้ประสบความสำเร็จ และส่งเสริมให้การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น 2) หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ เทศบาลตำบลแม่โป่ง มีบทบาทในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมในแผนพัฒนาท้องถิ่น สนับสนุนงบประมาณและการดำเนินกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน สถานีควบคุมไฟป่าห้วยฮ่องไคร้-ขุนแม่กวง มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ในการดูแลรักษาป่า สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 1 (เชียงใหม่) มีบทบาทให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชนและหนุนเสริมพันธุ์ไม้ในการปลูกเสริมป่า โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล มีบทบาทการสำรวจและศึกษาพืชสมุนไพรในป่าชุมชนเพื่อนำมาประยุกต์ใช้เป็นยาสมุนไพรพื้นบ้าน 3) ภาคเอกชน มีบทบาทต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในด้านการสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรม หรือสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์และเครื่องมือในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงฯ 4) สถาบันการศึกษา มีบทบาทการทำหลักสูตรท้องถิ่นจัดให้มีการศึกษาเส้นทางธรรมชาติและพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน รวมไปถึงการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาป่าชุมชนทุกครั้ง 5) สถาบันทางศาสนา มีบทบาทการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนโดยการเป็นสื่อกลางการประชาสัมพันธ์กิจกรรมการจัดการป่าชุมชน

และการชักจูงให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวันสำคัญต่างๆ เช่น พิธีบวชป่า การปฏิบัติธรรม เข้ารูกขมูลกรรม ทอดผ้าป่าสามัคคี ฯลฯ ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ ประสิทธิ์ ด้านกุลประเสริฐ (2551) ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าโคกใหญ่ โดยรวมอยู่ระดับปานกลาง โดยด้านผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน กฎระเบียบป่าชุมชน และการสนับสนุนจากองค์กรชุมชนอื่น ๆ อยู่ในระดับมาก ส่วนด้านการพึ่งพิงป่า การใช้ประโยชน์จากป่า ด้านความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์รักษาป่าชุมชน ด้านระบบการได้รับข่าวสาร ด้านสถาบันศาสนา ด้านการสนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐ และด้านการสนับสนุนจากหน่วยงานของภาคเอกชน อยู่ในระดับปานกลาง

ปัจจัยและเงื่อนไขในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ผู้ศึกษาแบ่งปัจจัยการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนเป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก คือ ปัจจัยภายในชุมชนที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมการจัดการป่าชุมชนมากที่สุด คือ ผู้นำชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาและการจัดการป่าชุมชน เพราะการจัดการป่าชุมชนเป็นการสั่งการจากผู้นำสู่ประชาชนให้ร่วมกันจัดการป่าชุมชน และอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญมากเช่นกัน นั่นคือประชาชนหรือสมาชิกในชุมชน ซึ่งเป็นกำลังหลักในการดำเนินการพัฒนาและการจัดการป่าชุมชน ปัจจัยภายนอกชุมชน เป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมการจัดการป่าชุมชน คือ การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เงื่อนไขการเข้าไปมีส่วนร่วมการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ เงื่อนไขเวลา การจัดการป่าชุมชนเป็นงานจิตอาสาซึ่งจำเป็นต้องอาศัยระยะเวลาในการดำเนินงานพอสมควร การเข้าไปมีส่วนร่วมการจัดการป่าชุมชนแต่ละบุคคลอาจจะต้องอาศัยเงื่อนไขเวลาในการเข้าร่วมอย่างพร้อมเพรียงกัน เงื่อนไข อาชีพและรายได้ เนื่องจากลักษณะการประกอบอาชีพที่แตกต่างกันรายได้จึงมีความแตกต่างกัน ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ภายในชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรและรับจ้างทั่วไป จึงมีรายได้ที่ไม่แน่นอน เงื่อนไขสุดท้ายคือเงื่อนไขอายุ ส่วนใหญ่ประชาชนที่มีเวลาว่างพอที่จะเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาป่าชุมชนจะมีอายุค่อนข้างมากซึ่งอาจเป็นอุปสรรคในการเข้าร่วมกิจกรรม

องค์ความรู้ใหม่

พื้นที่ป่าชุมชนบ้านต้นผึ้ง จำนวน 984 ไร่ ได้รับการดูแลรักษาจากชุมชน จนมีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพ ชุมชนได้รับใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยเป็นแหล่งอาหารในครัวเรือน และมีรายได้เสริมจากการจำหน่ายของป่าตามฤดูกาล การผลิตงานหัตถกรรม ไร่รักษ์โลก แหล่งเรียนรู้ และท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ปัญหาอุปสรรคที่พบในการจัดการป่าชุมชนที่สำคัญ

คือ ยังขาดการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชนอย่างเต็มศักยภาพ เนื่องจากช่วงเวลาและความต่อเนื่องในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ทำให้การแสดงพลังจิตอาสาเพื่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้นไม่เข้มข้นเท่าที่ควร ทำให้ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน โดยภาพรวมอยู่ระดับปานกลาง และข้อเสนอแนะรูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการป่าชุมชน เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ไว้ 2 รูปแบบ คือ 1) การจัดการป่าชุมชนในรูปแบบวิถีดั้งเดิมเชิงวัฒนธรรม 2) การจัดการป่าชุมชนในรูปแบบแบบพัฒนาเชิงเอนกประสงค์ โดยขั้นตอนที่จะส่งเสริมการมีส่วนร่วมการจัดการป่าชุมชน มี 3 ขั้นตอน คือ 1) การสร้างความตระหนักและจิตสำนึกต่อคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ 2) การสร้างกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน 3) การสร้างกลุ่มและภาคีเครือข่ายให้เกิดการขับเคลื่อนร่วมกัน ซึ่งต้องมีปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบสำคัญการเข้ามามีส่วนร่วมการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน ประชาชน สมาชิกในชุมชน และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ภายใต้เงื่อนไขของเวลา อาชีพ รายได้ และอายุของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งองค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้สามารถส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนให้มีความยั่งยืนได้

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาประเด็นการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านต้นผึ้ง ตำบลแม่โป่ง อำเภอ ดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยมีประเด็นที่เป็นข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปปฏิบัติ

1.1 หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับควรเข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนในการจัดการป่าชุมชนให้มากขึ้น จัดฝึกอบรมในการจัดการป่าชุมชนอย่างถูกวิธี ส่งเสริมสนับสนุนให้ชาวบ้านมีการอนุรักษ์ไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม หรือความเชื่อที่นำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการป่าชุมชน และควรจะสนับสนุนงบประมาณที่มีความจำเป็นต้องใช้ในการจัดการป่าชุมชน

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาการสร้างความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการดูแลป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

2.2 ควรศึกษาเกี่ยวกับการเสริมสร้างจิตสำนึกการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

2.3 ควรศึกษาการสร้างมูลค่าเพิ่มในพื้นที่ป่าชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้ ส่วนส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน (2560). ฐานข้อมูลป่าชุมชน .[Online]. Available from: <http://www.forest.go.th/index.php?lang=th>.
- ดุสิต เวชกิจ.(2546). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน : ศึกษากรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช:นนทบุรี
- ธีรพงศ์ เหล่าสุวรรณ, ญาณวุฒิ อุทรักษ์, ธนัทเดช โรจนกุล, ณัฏชา เหล่าสุวรรณ,สิริธร ดำรง สุกิจ และกนกอร พัดทะอำพัน. (2559). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนโคกกระโหล่งโป่งแดง ตำบลหนองเรือ อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม. วารสารหาดใหญ่วิชาการ 14(2), 149-169
- บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ. (2561). การเมืองเรื่องป่าชุมชน: ปัญหาเชิงนโยบายและระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในสังคมไทย. วารสารธรรมศาสตร์, 37 (2), 146
- ศศิน เฉลิมลาภ. (2563). สถานการณ์ป่าไม้ประเทศไทย. [Online]. Available from: www.seub.or.th
- สุภาภรณ์ วรพรพรรณ.(2551). รางวัลลูกโลกสีเขียว ครั้งที่ 10 ประจำปี 2551: ประเภทชุมชน (ชุมชน ชุมชนเมือง เครือข่ายชุมชน).
- อภิชาติ ใจอารีย์. (2559). กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนกรณีศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย. 36 (1), 111-138
- Promsing K. & Sangkarat U. (2014). Potential in Watershed Forest Management: Banthat Mountain Range. Srinakharinwirot Research and Development. Journal of Humanities and Social Sciences, 6(12), 1-13.